

Andrzej Kakareko

""Error qualitatis dans causam" e
"error directe et principaliter
intentae". Studio storico della
distinzione", Stanislav Zvolensky,
Roma 1998 : [recenzja]

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawnohistoryczny 41/1-2, 280-285

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Kościola, Poznań 1992. Tak ze względu na aktualność problematyki, jak też fachowość Autora książka jest godna polecenia dla wszystkich, którzy zajmują się (czy to w aspekcie teoretycznym, czy w aspekcie praktycznym) problematyką duszpasterstwa migrantów.

ks. Andrzej Orczykowski SChr

Stanislav Zvolenský, „Error qualitatis dans causam” e „error directe et principaliter intentae” Studio storico della distinzione, Roma 1998.

Kan. 1097 § 2 KPK z 1983 r. stanowi, iż błąd co do przymiotu osoby, chociażby był przyczyną zawarcia małżeństwa nie powoduje jego nieważności, chyba że przymiot ten był bezpośrednio i zasadniczo zamierzony (*nisi haec qualitatis directe et principaliter intendatur*). W porównaniu z analogicznym kan. 1083 KPK z 1917 r., przepis kanonu 1097 § 2/1983 r. wprowadza dość ważną innowację, zastępując *error qualitatis redundans in errorem personae*, który uznawał skuteczność prawną błędu co do przymiotu osoby, gdy był on równoznaczny z błędem co do osoby, pojęciem *error qualitatis directe et principaliter intentae*. Zmiana ta została wprowadzona *ex officio* dopiero w końcowej fazie prac redakcyjnych na sesji plenarnej w 1981 roku, po długich dyskusjach wśród konsultorów Komisji Kodyfikacyjnej. W ten sposób miejsce *error redundans*, który do języka kanonistyki wprowadził św. Tomasz z Akwinu, zajęła III reguła św. Alfonsa Liguori.

Prawodawca kościelny w kan. 1097 § 2 posłużył się pojęciem *error qualitatis dans causam*, dla określenia błędu co do przymiotu osoby nie mającego skuteczności prawnej w aspekcie zgody małżeńskiej, zaś błędem *qualitatis directe et principaliter intentae* dla oznaczenia błędu, stanowiącego przyczynę nieważności małżeństwa.

Nowa regulacja prawna nie położyła kresu dyskusjom wśród kanonistów. Pojęcia przyjęte przez ustawodawcę kościelnego w kan. 1087 § 2 nadal napotykają na pewne trudności interpretacyjne i rodzą potrzebę dalszego badania substancji użytych w Kodeksie terminów.

Bardzo pożyteczną w tym wysiłku jest – bez wątpienia – dysertacja doktorska ks. Stanisława Zvolenský’ego pt. *Error qualitatis dans causam e error directe et principaliter intentae Studio storico della distinzione*, napisana na Wydziale Prawa Kanonicznego Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie pod kierunkiem U. Navarra. Praca ta jest próbą uporządkowania różnych poglądów i pogodzenia stanowisk, które powstawały w doktrynie Kościoła na temat wpływu błędu co do przymiotu osoby na skuteczność zgody małżeńskiej. Została ona podzielona na sześć rozdziałów.

W rozdziale pierwszym, autor, aby uzasadnić potrzebę takiego studium, przedstawia poglądy na temat kan. 1097 § 2 KPK z 1983 r. wybranych współczesnych kanonistów, takich jak A. Mostaza Rodriguez, J. I. Bañares, S. Berlingò, J.M. Gonzáles Del Valle, A. Borrás, K. Lüdicke, G. Ricciardi czy U. Navarrete. Z analizy przeprowadzonej przez autora wynika, iż poszczególni autorzy, podtrzymując pewną tradycję kanonistyczną, różnią się między sobą w rozumieniu istoty błędu – przyczyny zawarcia małżeństwa (*error causam dans, error antecedens*). Podobnie rzecz się ma w podejściu do błędu co do przymiotu bezpośrednio i zasadniczo zamierzonego. Jedni autorzy uważają, iż przymiot bezpośrednio i zasadniczo zamierzony należy do przedmiotu zgody małżeńskiej i wskazują na specyficzny charakter błędu co do takiego przymiotu (Bañares, Gonzáles Del Valle) lub odwołują się do analogii, jaka istnieje między nimi a warunkiem wyrażonym *implicite*, zaś podstaw jego skuteczności prawnej upatrują w prawie naturalnym. Inni uważają, że błąd nie odnosi się do przedmiotu samej zgody małżeńskiej, a nieważność małżeństwa z tego tytułu jest skutkiem takiej a nie innej decyzji ustawodawcy kościelnego (Berlingò).

Kolejne rozdziały pracy, zgodnie z wyznaczonym celem badawczym, są studium historycznym doktryny kanonistycznej odnoszącej się do skuteczności prawnej błędu co do przymiotu osoby w aspekcie zgody małżeńskiej.

W rozdziale drugim autor omawia doktrynę XII–XIII w. Kanonistom tego okresu nie znane były obecnie przyjęte przez ustawodawcę kościelnego pojęcia *error dans causam* i *error directae et principaliter intentae*. Za Gracjanem w doktrynie kanonistycznej w zasadzie wyróżniano cztery postaci błędu: *error personae*, *error conditionis*, *error qualitatis* i *error fortunae*. Jednak tylko błąd co do *conditionis servilis*, czyli stani niewolniczego współmałżonka, przymiotu szczególnie ważnego w społeczności średniowiecznej, z woli ustawodawcy kościelnego, powodował nieważność małżeństwa, jako że traktowano go za równoznaczny z błędem co do osoby. Pozostałe formy błędu, choćby stanowiły przyczynę małżeństwa, nie naruszały zgody małżeńskiej i nie powodowały nieważności małżeństwa. Jak zauważa autor, w omawianym okresie zaczęto w pewnym stopniu zwracać uwagę na fakt, iż istniejące w podmiocie pragnienie istnienia określonego przymiotu u drugiej strony może cechować różną intensywność i może ono mieć istotny wpływ na podjęcie decyzji o małżeństwie. Podejmowano różne próby, aby wniknąć w istotną strukturę błędu, co do przymiotu: Piotr Lombard mówił o błędzie co do *qualitas petita* w opozycji do *qualitas putata*, zaś Jan z Fryburga o błędzie co do przymiotu rozumianego *subiective* lub *adjective*; Św. Tomasz z Akwinu wprowadził pojęcie *error redundans in errorem persone*; Św. Bonawentura wprowadził pojęcie *error proprietatum personae*, zaś inny franciszkanin, Ricardus de Mediavilla, rozróżnił między *error circa subiectum nobilitatis* i *error circa nobilitatem subiecti*.

Jak zaznacza autor, komentarze Rafinusa, Rolandusa, Stefanusa Tornacensis, Bernardusa Papiensis, Guillermusia Altissiodorensis, św. Rajmunda de Peñafort, chociaż nie pozbawione elementów oryginalnych, były w zasadzie powtórzeniem wyżej wymienionych koncepcji. Niewiele nowego wnieśli do doktryny komentatorzy do Dekretalów Grzegorza IX, gdyż, jak podkreśla autor, papieże tego okresu nie poświęcali zbyt wiele miejsca zagadnieniu błędu co do przymiotu w aspekcie zgody małżeńskiej. Stąd w komentarzach do dekretalów papieskich niewiele miejsca poświęcano tej kwestii, np. Joannes Andreae, Panormitanus czy kardynał Hostiensis.

W trzecim rozdziale autor omawia okres pogłębiania doktryny na temat błędu co do przymiotu, który przypada XIV – XVI w. Z dzieł pochodzących z tego okresu autor analizuje *Summę Astensis*, *Pantheologię* Rayneriusa z Pisy oraz *Dictionarium iuris tam civilis, quam canoniei* Alberieusa z Rosate. Następnie przechodzi do pojęcia *error conditionatus* św. Antoniego z Florencji, doktryny Agelusa z Chiavasso, Jana Baptysty Trovamali, by na końcu zająć się poglądami zawartymi w *Summa Tabiena*, *Summa Silvestrina* oraz tezami D. De Soto, I. Mediny, D. Covarruviasa, M. Azpliceuty i F. De Toledo.

Autor podkreśla, że w tym okresie błąd co do przymiotu był pojmowany tradycyjnie i zgodnie z tą tradycją nie przyznawano mu żadnej skuteczności prawnej w odniesieniu do zgody małżeńskiej, ale wielu autorów dokonywało już rozróżnienia pomiędzy błędem co do przymiotu i błędem przyczyną zawarcia małżeństwa (*Summa Astesana*, *Pantheologia*, *Summa Angelica*, *Summa Silvestrina*, *In quartum sententiarum*). W poł. XVI w. pojawił się *error causam dans* (Medina, Covarruvias). Szczególną uwagę autor zwraca na pojęcie *error conditionatus*, który zaproponował św. Antoni z Florencji, jako korespondujący z *error recidens in conditionem sine qua non* w rozumieniu kan. 126 KPK, a więc odpowiadający również błędowi co do przymiotu bezpośredniego i zasadniczo zamierzonego w znaczeniu kan. 1097 § 2.

Rozdział czwarty został poświęcony poglądom kanonistów XVI i XVII stulecia. Autor zaznacza, że właśnie w tym okresie debata wokół skuteczności prawnej błędu co do przymiotu osoby, nabrała szczególnej intensywności i przyczyniła się do znacznego postępu w rozumieniu istoty problemu. Ze szczególną uwagą podchodzi do koncepcji T. Sancheza, zawartej w dziele *De sancto matrimonii sacramento* oraz B. Ponce De Leon w *De sacramento matrimonii tractatus*, które wywarły wielki wpływ na rozwój doktryny kanonistycznej w okresie późniejszym.

W zgodzie z tradycją kanonistyczną Sanchez i Ponce, a za nimi inni kanoniści tego okresu, przyjmowali, iż błąd co do przymiotu z zasady nie powoduje nieważności małżeństwa i na określenie tej postaci błędu używali znanych już wcześniej terminów: *error qualitatis*, *error antecedens*, *error cuasam dans* i czasem *dohus causam dans*. Ewentualna skuteczność prawna błędu co do przymiotu była rozumiana jako wyjątek od przedstawionej powyżej zasady ogólnej. Rozważając zagadnienie skuteczności prawnej błędu co do przymiotu dokonano

rozróżnienia między przymiotem indywidualizującym podmiot a przymiotami wspólnymi. Według T. Sanchez przyczyną nieważności małżeństwa mógł być *error redundans* w odniesieniu do przymiotu indywidualizującego podmiot lub szczególna intencja ze strony podmiotu dotycząca przymiotu wspólnego, którą Sanchez określał jako *intentio apponendi conditionem actualis aut virtualis*. Ta druga okoliczność wydaje się odpowiadać pojęciu błędu co do przymiotu osoby bezpośrednio i zasadniczo zamierzonego w ujęciu kan. 1097 § 2. Odpowiada mu również *error dans causam eo modo, quo explicatum est*, wyróżniony przez B. Ponce. Autor dysertacji podkreśla jednak, że w tym okresie w doktrynie kanonistycznej *explicite* nie używano jeszcze pojęcia *error qualitatis directe et principaliter intentae*.

W rozdziale piątym autor prezentuje doktrynę XVIII w. W zasadzie autorzy omawianego okresu mniej zajmowali się błędem co do przymiotu nie powodującym nieważności małżeństwa, chociaż niewątpliwie wzbogacili doktrynę o nowe elementy. Niektórzy z nich starali się wyodrębnić w pojęciach *error antecedens* i *error causam dans* dwie jego postaci, tj. błąd co do przymiotu zamierzonego w sensie woli interpretującej i błąd co do elementu przymiotu, stanowiącego podstawę decyzji o zawarciu małżeństwa (A. Reiffenstuel, L. Habert, I. Reutlinger, J. Kugler, F. Schmalzgrueber, V. Pichler, F.S. Widmann). Kanoniści tego okresie koncentrowali się na błędzie unieważniającym małżeństwo. Podobnie jak to miało miejsce już wcześniej, większość uznawała, że błąd co do przymiotu wspólnego, może stanowić przyczynę nieważności małżeństwa, jeśli istnienie tego przymiotu było podstawową przesłanką decyzji o małżeństwie. Odwoływano się tutaj do słynnej formuły św. Tomasza z Akwinu *error qualitatis redundans in errorem personae*, która jednak jako zbyt sztywna, przechodziła pewne modyfikacje i była raczej szeroko interpretowana. Np. Reiffenstuel i Reutlinger widzieli w nim błąd co do przymiotu – *unicum finem*, I. Clericatus, F. Schmier i B. Ebel zwracali uwagę na możliwość istnienia błędu co do przymiotu, który mógłby dotyczyć istoty osoby (*in quam principaliter dirigit mentem*), zaś Z. B. Van Espen używał formuły *conditio implicita*.

Ta tendencja znalazła swoje uwieńczenie w III formule św. Alfonsa Liguori. Według św. Alfonsa, *error qualitatis principaliter et directe intentae*, w opozycji do *error dans causam*, posiadał skuteczność prawną i powoływał nieważność małżeństwa. Formuła *principaliter et directe*, jak zauważa autor dysertacji, w sposób właściwy wytyczyła granice między pojęciem błędu co do przymiotu a warunkiem zawarcia małżeństwa.

Ostatni rozdział pracy został poświęcony koncepcjom poprzedzającym promulgację Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r., rozwiązaniom zawartym w Kodeksie oraz doktrynie i orzecznictwu rotalnemu, aż do wejścia w życie nowego ustawodawstwa w 1983 r.

Już na wstępie autor stwierdza, że wiek XIX to okres, który cechuje zmniejszone zainteresowanie zagadnieniem błędu co do przymiotu. Kanoni-

ści tego okresu zadawali się koncepcjami wypracowanymi wcześniej, a szczególnie pojęciem *error antecedens, error causam dans, error qualitatis, causa impulsiva, finalis extrinseca, das Motiv*. Podobnie rzecz się miała w podejściu do błędu unieważniającego zgodę małżeńską. W zasadzie powrócono do koncepcji błędu co do przymiotu indywidualizującego T. Sancheza, a doktryna św. Alfonsa Liguori poszła w zapomnienie. Figura błędu co do przymiotu zasadniczo i bezpośrednio zamierzonego pojawiała się jednak w orzecznictwie rotalnym, choć była używana z wielką ostrożnością. Widać to wyraźnie z przykładów przytoczonych przez autora.

W następnej kolejności autor omawia rozwiązania przyjęte w KPK z 1917 roku. Przytacza ogólne pojęcie błędu (kan. 104), a następnie przechodzi do omówienia kan. 1083. Ustawodawca kodeksowy usankcjonował całą tradycję kanoniczną (wyrażenie *dans causam* stało się terminem oficjalnym), nie przyznając błędowi co do przymiotu skuteczności prawnej, z dwoma jednak wyjątkami: *error qualitatis redundans in errorem personae* i *error servitutis*. Nie określił jednak precyzyjnie zawartości błędu równoznacznego z błędem co do osoby.

Taka regulacja prawna nie mogła wyeliminować istniejących już wcześniej wątpliwości i niejasności. Większość kanonistów przyjmowała argumentację Sancheza, zacieśniając pojęcie *error redundans* do błędu co do przymiotu indywidualizującego, ale z czasem zaczęły pojawiać się głosy, aby w tej materii stosować szerszą interpretację (A. Biat, P. Durieus, E. Esmein, J. Ubach, G. Payen, O. Giacchi i inni). Od końca lat 50-tych, niektórzy kanoniści na nowo zaczęli badać pojęcie błędu w oparciu o poglądy głoszone przez św. Alfonsa Liguori (F. Farrugia, L. Köster, J. A. Möhler, A. Dordett, P. Fedele, F. M. Cappello i inni).

W celu pełniejszego przedstawienia problemu, autor omawia również najbardziej typowe sentencje rotalne tego okresu. Wynika z nich, że po wejściu w życie Kodeksu z 1917 r., jurysprudence rotalna szła po linii wytyczonej przez ustawodawcę kodeksowego, np. sentencje c. Florczak z 17.12.1927 r., c. Quattrocchio z 16.06.1930 r., c. Mannucci z 20.06.1932 r., c. Wynen z 20.03.1939 r. Jednak i w jurysprudence, podobnie jak w doktrynie, dochodził do głosu inny nurt: wielkim echem w doktrynie kanonistycznej odbiła się sentencja c. Heard z 21.06.1941 roku, w której po raz pierwszy, po wejściu w życie Kodeksu z 1917 r., uznano nieważność małżeństwa z tytułu błędu co do przymiotu na bazie doktryny św. Alfonsa Liguori.

W rozwoju doktryny na temat błędu co do przymiotu osoby wielką rolę odegrała sentencja c. Canals z 21.04.1970 r.. Canals zakładał istnienie pewnych istotnych przymiotów osoby o charakterze moralnym, prawnym lub socjalnym (wspólnych wielu ludziom określonego kręgu kulturowego), które były związane z osobą w taki sposób, iż ich ewentualny brak mógł sprawić, że osoba ta stawała się jakby zupełnie inną osobą. Opierając się na tej przesłance orzekł nieważność małżeństwa z tytułu błędu co do stanu cywilnego współmałżonka.

To rozwiązanie zostało zaakceptowane w orzecznictwie rotalnym i otworzyło ono drogę nowym rozwiązaniom, które znalazły się w Kodeksie z 1983 roku, a które polegały na rezygnacji z pojęcia *error redundans* na rzecz błędu co do przymiotu *principaliter et directe intentae*. Jak zaznacza autor, zmiana ta nie dotyczyła „substancji” prawa, ale lepiej uporządkowała tytuły, które powodowały nieważność zgody małżeńskiej. Znalazło to potwierdzenie w przemówieniu papieża Jana Pawła II wygłoszonym do audytorów Roty Rzymskiej w 1993 roku.

Podsumowując należy stwierdzić, że recenzowana praca jest bardzo udaną próbą prześledzenia doktryny kanonicznej na temat wpływu błędu co do przymiotu osoby na ważność umowy małżeńskiej. Poprzez analizę historyczno-prawną doktryny wybranych autorów, ks. Zvolenský wykazał, że nowe rozwiązania, przyjmowane i modyfikowane przez kanonistów, prowadziły do uściślenia pojęć i stopniowego usuwania istniejących wątpliwości. Praca ta jest przykładem, jak wielką pomocą we właściwym odczytywaniu *mens legislatoris* jest sięganie do tradycji kanonistycznej, o której w studium prawa kanonicznego nigdy nie może zapominać.

Ks. Andrzej Kakareko

Henryk Dominiczak, Organy bezpieczeństwa PRL. 1944 – 1990, Warszawa (Dom Wydawniczy Bellona) 1997, ss. 439.

Do rąk czytelnika została oddana książka autorstwa jednego z najbardziej znanych badaczy problematyki politycznej PRL oraz spraw związanych z rolą i funkcjonowaniem Resortu Spraw Wewnętrznych. Płk prof. dr hab. Henryk D o m i n i c z a k, absolwent Wydziału Historyczno-Filozoficznego Uniwersytetu Wrocławskiego jest pracownikiem naukowym kilku wyższych uczelni, w tym Akademii Spraw Wewnętrznych. Dorobek naukowy Autora obejmuje blisko 100 publikacji historycznych, z których 23 stanowią pozycje książkowe. Od 1984 r. prof. H. D o m i n i c z a k przewodniczył utworzonemu w ramach Katedry Historii i Archiwistyki ASW zespołowi, który przygotował plan badań nad dziejami organów bezpieczeństwa i porządku publicznego PRL. Niestety sytuacja polityczna w kraju nie pozwoliła wówczas na ujawnienie pełnego zakresu badań nad działalnością aparatu bezpieczeństwa (UB, SB). Ukazała się jedynie namiastka pracy zespołu w formie pięciu zeszytów wydanych nakładem wydawnictwa ASW pod wspólnym tytułem *Studia z dziejów organów resortu spraw wewnętrznych*.

Praca i funkcjonowanie aparatu bezpieczeństwa w Polsce Ludowej należy do tych obszarów, które są prawie nie zbadane i tylko w niewielkim stopniu opublikowane. Powodem tego jest fakt, że organy bezpieczeństwa stanowiły